

Н.В. Буруковська,
кандидат філософських наук, доцент
(Київський міжнародний університет)

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ У СФЕРІ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЯК НОВИЙ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

У статті на прикладі літературознавства, філософії та математики розкривається сутність компаративістського підходу до культурних явищ. Даються визначення філософської компаративістики та стислий історичний нарис її виникнення, яке пов'язується із ситуацією постмодерну. Підкреслюється, що компаративістський аналіз ґрунтується на прагненні почути голос "Іншого" та дає можливість утримувати тотожне й різне в явищах.

На сучасному етапі, в епоху міждисциплінарних зрушень, філософія тісно взаємопов'язана з наукою, релігією, етикою, політикою, містиккою, естетикою, культурою тощо, і цей зв'язок багатосторонній. Філософська культура стає квінтесенцією розвитку цивілізації, нації, народу, регіону, держави, де створювалися та закріплювалися численні фундаментальні принципи релігії, етики, науки, філософії, основні форми моралі та традиції, стійкі стереотипи в мові, мисленні, уяві і сприйманні, певна ціннісна орієнтація, утопія та міфологія. Ці процеси співіснування і взаємовпливу і намагається розглядати філософська компаративістика.

"Філософська компаративістика – галузь історико-філософських досліджень, предметом якої є зіставлення різних рівнів ієрархії (поняття, доктрини, системи) філософської спадщини Сходу та Заходу" [1].

Термін "comparative philosophy" був уведений індійським вченим Б.Сілом, але реальні історико-філософські студії до того часу налічували вже майже сторіччя. Типологічно філософській компаративістиці передували дослідження в галузі порівняльного природознавства та мовознавства (переважно в індоєвропейстиці). Деякі історіографи вважають, що власне філософська компаративістика випереджається порівняльними дослідженнями на європейському матеріалі (стаття Гегеля про філософські системи Фіхте і Шеллінга).

Філософська компаративістика вводить момент порівняння до сфери "всезагальності". Порівняння того чи іншого феномена культури, науки, людського буття в цілому виявляє тотожність та різноманітність подій, процесів, ситуацій. Але не тільки в їх зв'язку. Завдяки порівнянню, яке відбувається завжди в рамках певної проблематики, виявляється діалектичність у кожному феномені, що дозволяє виявити діалогічність усередині кожної розгорнутої проблеми. Феномен, який розглядається, отримує можливість бути обмеженим, не тільки виходячи із зовнішнього іншого, але й використовуючи внутрішні протиріччя, які компаративний аналіз має можливість виявити ефективніше.

Якісно новий етап для становлення філософської компаративістики припадає на 1900-30 рр., коли вона стає авторефлексивною, тобто починає усвідомлювати свої завдання та методи.

З 1939 року філософська компаративістика отримує інституціональне оформлення завдяки заснуванню Ч. Муром східно-західних філософських конференцій на Гаваях, наслідком яких з 1951 р. є видавництво журналу "Philosophy East and West".

1950-70 рр. відзначені розквітом компаративістського холізму. В цей час порівнюються контрастні характеристики менталітетів Сходу та Заходу в цілому (східна філософська релігійність, інтуїтивізм, духовний прагматизм, синтетизм протиставляються західній секулярності, раціоналізму, сцієнтизму, аналітизму, позитивізму тощо), а також Індії та Європи, Китаю та Європи, Індії та Китаю, мусульманської та західної ментальності.

1970-80-ті роки, навпаки, відзначені "простими паралелізаціями": організуються спеціальні конференції "Гайдеггер і Схід", "Вітгенштайн і Схід", "Ніцше і Схід" тощо. З 1980-х рр. виявляється закономірне розчарування з приводу як "холізму", так і "серійних паралелізмів", схильних до більш "мініатюрної" праці, відчувуються нотки скептицизму і ставляться питання про саму філософську компаративістику.

На сучасному етапі в межах нових наукових розробок, які впроваджуються для здійснення комплексних досліджень на міждисциплінарному рівні та науково-технічних програм, необхідна адекватна методологічна основа, аналізом якої і може бути компаративістський підхід. Ця потреба і викликає певні зміни у проблематиці філософії та методології науки, які останнім часом все більш пов'язують з поняттями "філософська компаративістика" та "компаративістський підхід".

Осмилення перспектив філософської компаративістики вбачається у розмежуванні тих можливостей, які вона дає історично філософії та філософу-методологу.

З позиції історика філософії завдання філософської компаративістики полягає в уточненні генезису філософського дискурсу, а також стадіальних закономірностей (вплив індійських філософем (наприклад, учення про реінкарнацію) на європейську філософську думку (починаючи з піфагорійської школи).

Філософа-методолога цікавить інший аспект проблем філософської компаративістики, особливо це стосується філософії науки, в межах якої взагалі не визнається існування гуманітарних дисциплін як окремих самостійних наук із власною методологічною основою. Саме на основі усвідомлення перш за все потенціалу компаративно-аксіологічного аналізу, що визначає механізм становлення нових методів, які використовуються в межах гуманітарних дисциплін і складають їхню методологічну базу, можна розглядати існування та розвиток у сучасній науці такої сфери наукового знання, як "гуманітарні науки". При цьому на основі залучення до таких досліджень саме компаративного аналізу з елементами аксіологічних чинників, які останнім часом мають дуже

великий пріоритет, філософ-методолог, не виходячи за межі філософії науки, може говорити про появу нового методологічного інструментарію у сфері гуманітарного знання.

Мабуть, саме тому наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. виникає проблема компаративістики як певного рівня методологічної діяльності.

По-перше, завдяки розвитку сучасної техніки і технології різні народи стали ближчими один до одного. Відокремлені простором і традиціями культури вступають у постійні контакти. Встановлюються та зміцнюються міжкультурні зв'язки різних регіонів земної кулі. Двадцяте сторіччя можна сміливо охарактеризувати як сторіччя справжніх зустрічей різних культур, різних типів цивілізацій. У всіх галузях людської діяльності виникає певного виду "глобалізм", який охоплює всі без винятку країни (адже і війни стали в ХХ столітті світовими), світова політика, світова історія, світова економіка, глобальна комп'ютерна мережа (Інтернет), загальнолюдські цінності.

По-друге, наявність різних паралелей у різноманітних галузях людської життєдіяльності давно стало об'єктом великої уваги окремих наук, але справжній рівень усвідомлення досягається завдяки філософії, оскільки вона забезпечує відповідне узагальнення, бачення цілого, тотальності – обґрунтувати саму можливість існування подібних паралелей, показати необхідність їх існування або саму можливість. Крім того, виникає ще інша необхідність: оскільки обґрунтовується тотожність різних культурних явищ, необхідно, перш за все, показати цю необхідність у межах самої філософії.

Постає необхідність не тільки обґрунтування компаративістського підходу до явищ культури, але й обґрунтування подібного підходу в межах самої філософії перш за все в її методологічних концепціях. Головною умовою використання потенціалу компаративного аналізу взагалі і компаративно-аксіологічного зокрема є так звана "ситуація постмодерну", завдяки якій у розвитку науки останнім часом превалюють дослідження на міждисциплінарному рівні, які значно розширюють коло наукових інтересів дослідників з різних галузей знання.

Учені майже всіх галузей природничих та гуманітарних наук зосереджені на вивченні та визначенні нового напрямку в історії наук – постмодернізму. Постмодернізм є сьогодні таким модним явищем, що обговорення його основних концептів і взагалі свого ставлення до нього стало ознакою хорошого тону для сучасного інтелектуала. Зусиллями критиків постмодернізму було створено своєрідну "ідеологію", яка забезпечила йому чудову культурну адаптацію, зумовивши водночас загрозу баналізації, нівелювання, а деколи і спотворення ідей провідників постмодерну.

Спробуємо з'ясувати, як виявляється постмодерністська ситуація в літературознавстві, філософії та математиці.

Постмодернізм у літературознавстві дефінують як етап пошуків та сумнівів. Постмодерністський текст побудовано як своєрідний лабіринт, який має декілька виходів. Він пов'язаний з творчим підходом читача до наданої йому інформації, який перетворюється на співавтора, ототожнюючи себе з певним героєм у конкретній ситуації.

Літературний критик та есеїст Марина Адамович у своїй статті "Юдіф з головою Олоферна" зауважує, що у постмодернізмі, який декларує принцип плюралізму, несприйняття авторитарності і легітимності попередньої культури є філософським фундаментом. Стан "радикальної плюральності", відмова і від ratio, і від віри в загально визнані авторитети, епістемологічна невпевненість, заперечення історизму як закріпленої сукупності минулого, теперішнього і майбутнього, специфічне бачення світу як хаосу, позбавленого причинно-наслідкових зв'язків, ієрархії і ціннісних орієнтирів, "світу децентрованого", що постає лише у свідомості, – усе це посуває, скажімо, Михайла Епштейна в його невеличкому філософському есе "Ім'я сторіччя" зауважити про прийдешнє сторіччя: якщо минулі епохи ми можемо визначити як часи наказового і дійсного способу, то майбутнє сторіччя, що проявилось вже сьогодні, ми маємо право назвати епохою умовного способу. У такому визначенні прийдешнього, крім усього іншого, утримується дуже характерна для постмодерну лінгвістична тенденція сприймати "світ як текст" [2]. Тобто будь-який постмодерністський текст у цьому розумінні має вигляд готового і пристосованого до різноманітних вільних інтерпретацій. "Світова книга" – метафора високої класичної епохи – у часи постмодерну стає повсякденною реальністю, вільною інтерпретацією письменника-постмодерніста.

Як філософське поняття постмодернізм ("постмодерністська ситуація") – це відстоювання одиничного, індивідуального сумніву проти цілої налагодженої системи. Епітет "постмодерністська" тут виник тому, що в новітній філософській літературі добу панування великої метафізичної традиції Декарта – Галілея – Канта – Гегеля прийнято позначати словом "модерн" [3]. Нову ж добу (яка йде за Модерном) сучасні методологи науки номінують як "постмодерн". "Нерідко цим терміном називають не тільки історичну, а й екзистенційну, світоглядну, методологічну ситуації, що створюються в нову добу [4]. За словами О.М. Соболя, філософські проблеми знаходять у межах постмодерністського мислення більш реалістичне висвітлення, а постмодерністська постановка нових проблем сучасності стимулює розробку багатомірних уявлень про пріоритети, цілі й завдання людства, ініціює виникнення поліваріантних способів, засобів, стратегій їх здійснення [5].

Основою постмодерністського філософського світогляду і досі вважають працю Ж.-Ф. Ліотара "Ситуація постмодерну", де стисло й переконливо викладено характерні риси такого бачення світу: насамперед прощання з мета-поясненнями, "мета-нараціями", тобто з тими великими проектами, що пропагують ту чи іншу головну ідею, якої мусять дотримуватися сучасні її теоретики та практики. Ліотар протиставляє постмодерністську науку науці епохи модерну, оскільки остання претендувала на статус центрального, ключового нарративу порівняно з іншими типами знання (релігійного, міфологічного, повсякденного тощо). У свою чергу, науку доби постмодерну відрізняє те, що вона "будує теорію власної еволюції як перервного, катастрофічного, незгладжуваного, парадоксального розвитку" [6].

О.М. Соболю у праці "Постмодерн і майбутнє філософії" вирізняє особливі риси не тільки науки доби модерну і постмодерну, а й людини Модерну та людини Постмодерну. Автор пише про те, що "людина Модерну – це культуротворець, одержимий вірою в Розум, Науку, Техніку. Вона відчуває себе такою, що стоїть віч-на-віч із Всесвітом. Їй доступні всі його ресурси, всі джерела буття. Вона переконана, що енергія природи, яку вона приватизує, зіллється з її власною активністю, і все, врешті-решт, заживе повним життям. Кожна зі сфер її суб'єктивності, творчості, діяльності буде розгортатися за її власними законами, і, зрощуючись одна з одною, всі вони інтегруються в єдину спів-буттєвість розмаїтих виявів антропності – "Культуру", в якій людина Модерну, зрештою, здійснить себе у повному обсязі й до кінця. Отже людина Модерну приречена на перемогу, на безмежну владу над усім сущим; її буття гарантовано у Всесвіті; нестійкість, нестабільність, колапс життєвого простору не загрожує людському буттю.

На відміну від самовпевненої людини Модерну, яка цілеспрямовано створює своє світле майбутнє, постмодерніст дивиться водночас і назад у минуле, і вперед у майбутнє. Його не стримує усвідомлення того, що всі досягнення людського генія, всі людські зусилля внаслідок закону ентропії одного разу перетворюються на руїни; він має достатньо мужності, надії, волі, щоб повернутися обличчям до незумовленого Богом майбутнього. Вона зустрічає це майбутнє з великою невпевненістю, розгубленістю, скепсисом. Для неї воно подібне до безодні хаосу утопічних надій, мрій, сподівань, страхів, загроз. Таке бачення майбутнього – один з найпритаманніших поглядів Постмодерну, найвластивіше для його носія сприйняття сучасної екзистенціальної ситуації" [7].

Найяскравішим поєднанням філософського та літературознавчо-аксіологічного понять "постмодернізм" може виступити текст одного з ранніх романів Володимира Набокова "Запрошення на страту" (30-ті роки ХХ ст.), у якому головний герой і є тією самою людиною Постмодерну. Письменник найбільшу увагу приділяє слову як мовній одиниці. За допомогою слова вимальовуються основні риси характеру героїв, опис психологічного стану людини та її оточення, картини природи або стан суспільства. Головний герой роману Цінцінат Ц., літера "Ц" в його імені м'яка, плавна. Характер героя подібний до його імені. Він схильний до містифікацій, безвільний, слабкий здоров'ям. На відміну від імені Цінцінат Ц., ім'я Цецелія Ц. несе в собі щось жорстоке, нав'язливе, дзиччання комахи, яка може вжалити на смерть, це сама смерть, яка живе тільки заради себе. Таким чином дається характеристика усім героям роману. Залежно від свого імені людина здатна на ті чи інші вчинки, які визначають її аксіологічну орієнтацію.

Головний герой В. Набокова впевнений у тому, що таких, як він, більше не існує в цьому світі, що немає жодної людини, яка розмовляє однією з ним мовою, а тому ніякого майбутнього в нього самого немає. З першої і майже до останньої сторінки роману автор підтримує в читачеві уяву про повну унікальність свого героя, і лише майже останній абзац твору вносить в душу сумнів: А може, герой зовсім не унікальний? Може, в нього є послідовники? Де межа реальності і фантазування? тощо.

Читач-співтворець має чудову змогу зробити те, чого не міг собі дозволити Цінцінат Ц., а може, й сам автор: "висловитися світовому мовчанню навпаки" [8]. Кожна творча особистість має самостійно визначити для себе межу між "реальним" та "нереальним", між "я" і "ми", і найголовніше – як можна "запросити на страту". Відомий французький філософ-постструктураліст М. Фуко вважає, що для цього "необхідно відновити текст (авторський), тонкий та непомітний, який загубився поміж рядками й іноді виникає з них" [9].

Автор-постмодерніст намагається опосередковано вплинути на настрої читача, на його духовну організацію, не ставлячи перед собою мети навантаження читача відомими знаннями. Автор і читач поєднані між собою твором, але у кожного з них своя точка зору, своє ставлення до героїв та подій, свої висновки, які вони разом шукають у лабіринті твору.

Як для постмодернізму гуманітарних наук непритаманним є поняття "чистого жанру", так і для ініціаторів постмодерністського напрямку в галузі математики, фундамент її не може стати непорушним склепінням абсолютних істин. Модерністські уявлення про "абсолютну математичну строгість", "абсолютну достовірність", "остаточне обґрунтування математики" постмодерністи оцінюють не інакше, як гносеологічні вигадки, ілюзії. Ці ілюзії схожі на ілюзорно-побудовані моделі світу в Є. Замятіна в романі "Ми", Дж. Оруела в "1984" тощо.

Концептуальний фонд математичної науки, а отже, і характер математизування змінюється в часі. "Математизування, – твердить Г. Вейль, – може залишитися одним із проявів творчої діяльності людини, подібно до музицирування чи літературної творчості, яскравим та самобутнім, але прогнозування його історичних долей не піддається раціоналізації і не може бути об'єктивним" [10].

Тобто як гуманітарії-постмодерністи, так і представники аналогічної течії у сфері точних та природничих наук у першу чергу віддають перевагу суб'єктивним якостям індивіда у процесі пізнання світу та прогресу науки, а такий процес пізнання (особливо це стосується літературних постмодерністських текстів, у яких існує не тільки лабіринт для читача та автора, а й синтез різних жанрів – від триєдності класицизму до ілюзорних моделей доби Модерну) можливий лише завдяки використанню нового для цих наукових сфер методологічного інструментарію – компаративного аналізу.

Новизною ж методології компаративістського підходу до культурних явищ і перш за все до історії філософії є можливість утримання тотожного та різного в явищах. Цей підхід заснований на прагненні почути голос "Іншого", порівняти його з "нашим" особистим розумінням і сутністю явища, що "порівнюється". До того ж визначається не тільки перше чи друге явище, а зберігається і утримується в діалектичному русі їхня тотожність і відмінність. А ці голоси – це різні культурні традиції, які усвідомлюються як співголоси в одній ситуації, сутність якої можна розгледіти лише за умов постмодерністського світобачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Институт философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд. – М.: Мысль, 2001. – Т. 4. – С. 245-246.
2. Адамович М.М. Юдифь с головой Олоферна. Псевдоклассика в русской литературе 90-х. / Новый мир. – 2001. – №7. – С. 165-174.
3. Лук'янець В.С., Соболь О.М. Філософський постмодерн. – К., 1998. – С. 10.
4. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури. – К., 2000. – С. 9.
5. Соболь О.М. Постмодерн і майбутнє філософії. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 65.
6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
7. Соболь О.М. Там само. – С. 32-33.
8. Набоков В. Приглашение на казнь. – М., 1986. – С. 103.
9. Фуко Мишель. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – СПб., 1994. – С. 29.
10. Математизация современной науки: предпосылки, перспективы. – М., 1986. – С. 12.

Матеріал подано до друку 10.09.2004 р.

Буруківська Н.В. Постмодерністські тенденції в сфері гуманітарного знання: компаративний аналіз як новий методологічний інструментарій.

В статті на прикладі літературознавства, філософії та математики розкривається суть компаративістського підходу до культурних явищ. Дано визначення філософської компаративістики та коротке історичне описання її виникнення, яке пов'язане з ситуацією постмодерну. Підкреслюється, що компаративістський аналіз оснований на прагненні чути голос "Другого" і дає можливість утримувати тотожне та різне в явищах.

Burukovska N.V. Postmodern Tendencies in the Sphere of Humanitarian Study: Comparative Analysis As a New Methodological Means

The article deals with the essence of the comparative approach to cultural phenomena on the examples from literary studies, philosophy and mathematics. It defines philosophical comparativistics and presents a precise historical essay of its appearance connected with the situation of the postmodernism. It is emphasized that comparative analysis is based on the wish to hear the voice of "other" and gives the possibility to retain the identical and the different in the phenomena.